

De legger van de renten en land van de kerk van Hoeke, in 1569 opgemaakt door Gillis van Zwevezele, landmeter van het Brugse Vrije

Kristiaan Dillen

De interesse voor de geschiedenis van Hoeke en de andere kleine havensteden rond Brugge is lange tijd beperkt gebleven. Duitse Hanse-historici en Gilliodts-Van Severen gaven aan het einde van de negentiende eeuw een eerste historiografische voorzet.¹ In 1914 publiceerde Juliaan Opeddrinck de eerste — en tot hiertoe enige — monografie over Hoeke. Opeddrinck was een geestelijke uit Damme die een jubileumfeest voor zijn collega te Hoeke aangreep om zich over het verleden van deze parochie te buigen. Na de Eerste Wereldoorlog groeide ook de interesse aan de Belgische universiteiten. In 1931 studeerde Antoine De Smet af met een proefschrift over de drie steden Damme, Monnikerede en Hoeke.² In de tweede helft van de twintigste eeuw stimuleerde vooral Adriaan Verhulst het historisch-geografische onderzoek van de Vlaamse kuststreek, terwijl de bestudering van stedelijke netwerken, van stadsrekeningen en de bijzondere aandacht voor stadsfinanciën voor een aantal structurele en kwantitatieve analyses van de steden ten noorden van Brugge zorgden.³ Ondertussen verschenen er vele artikels in de periodieken van heemkundige kringen — zoals Rond de Poldertorens — waarin lokale onderzoekers vooral de

- 1 Walther Stein, 'Über die ältesten Privilegien der deutschen Hanse in Flandern und die ältere Handelspolitik Lübecks.', *Hansische Geschichtsblätter*, 1902, 51–133. Louis Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. 3: Ghisteltes, Houcke, Lichtervelde, Maldegheem, Merckem, Middelbourg, Mude, Munikerede, Nieuwliet, Oostbourg* (Brussel: Gobbaerts, 1891), 50–67.
- 2 Lisette Danckaert, 'In memoriam A. De Smet', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge* 135 (1998): 253. De Smet zou de thesis later herwerken, uitbreiden en uitgeven, zie: Antoine De Smet, 'Het waterwegennet ten noordoosten van Brugge in de XIIIe eeuw (Oude Zwin, Reie, Zwin)', *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1933.; Antoine De Smet, 'Het waterwegennet ten noordoosten van Brugge in de XIIIe eeuw (slot)', *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1934. Antoine De Smet, 'L'origine des ports du Zwin. Damme, Mude, Monikerede, Hoeke et Sluis', in *Études d'histoire dédiées à la mémoire de Henri Pirenne* (Brussel: Nouvelle Société d'éditions, 1937), 1–17.
- 3 Jean-Pierre Sosson, 'Les petites villes du Zwin (XIVe-XVe siècles) des espaces urbain inviables', in *Commerce, finances et société (XIe - XVIe siècles). Recueil de travaux d'histoire médiévale offert à M. le Professeur Henri Dubois*, onder redactie van Philippe Contamine, Thierry Dutour, en Bertrand Schnerb (Paris: Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1993), 171–84. Jean-Pierre Sosson, 'Consommation et finances communales. Deux exemples d'asphyxie financière et économique: Hoeke et Mude, petites villes de l'estuaire du Zwin (1394-1500)', in *Liber Amicorum Raymond van Uytven.*, vol. 1–3, 1998, 309–28. Brigitte Fossion, 'Bruges et les petites villes du Zwin. A propos des "réseaux" urbains', in *Le réseau urbain en Belgique dans une perspective historique 1350-1850: une approche statistique et dynamique*, onder redactie van Marc Boone, Jean-Pierre Sosson, en Walter Prevenier, *Historische Uitgaven* 86 (Crédit Communal, 1992), 327–39. Over het versmachten van het hinterland door grote steden, maar de uitzonderlijke positie van de "geknechte" steden in het Zwin: Marc Boone, Jean-Pierre Sosson, en Walter Prevenier, 'Le réseau urbain en Flandre (XIIIe-XIVe siècle): composants et dynamique', in *Le réseau urbain en Belgique dans une perspective historique 1350-1850: une approche statistique et dynamique.*, *Historische Uitgaven* 86 (Crédit Communal, 1992), 192.

maritieme en mercantiele aspecten van de kleine gemeenschappen ten noorden van Brugge in de verf zetten.⁴ Na de millenniumwisseling leidde samenwerking tussen verschillende wetenschappelijke disciplines voor een nieuwe dynamiek, nieuwe klemtonen en een versnelling in het onderzoek naar de Vlaamse kuststeden.⁵ Het is deze nieuwe dynamiek die tot een meer systematisch onderzoek naar de geschiedenis van Hoeke heeft geleid waarbij gebruik werd gemaakt van een ruim corpus aan schriftelijke bronnen. Het resultaat van dit onderzoek naar de ontwikkeling van deze kleine gemeenschap werd inmiddels in enkele artikels gepubliceerd.⁶

Als gevolg hiervan werd een van de schriftelijke bronnen die de gemeenschap van Hoeke heeft geproduceerd, volledig getranscribeerd, gedigitaliseerd en beschikbaar gezet op het Internet.⁷ De *Legger van renten en land van de kerk van Hoeke*, is een tekst uit 1569 die — aangevuld met informatie uit contemporaine bronnen — een genereuze blik gunt op de zestiende-eeuwse werkelijkheid van deze kleine maar actieve gemeenschap. Het document is dus een ‘legger’, een inventaris en beschrijving van de landpercelen waarop een instelling een vorm van eigendomsrechten had. ‘Legher’ of ‘belegherthede’, zoals het in de tekst staat, betekent in het Middelnederlands ‘het gelegen zijn, het liggen’. Het woord was in het ancien régime een vakterm voor een type van landboek of grondboek, een register waarin percelen grond ‘ten hoofde’ werden gesteld — op de naam van een persoon worden gezet⁸ — waarna het stuk grond en de eventueel aanwezige bebouwing op systematische wijze werd opgetekend

-
- 4 Zie voor bijdragen over Hoeke o.a. Jos De Smet, ‘Op en rond het Zwin in de XIVe eeuw’, *Rond de poldertorens* II, nr. 4 (1960): 24–29. Jos De Smet, ‘In de Sint-Guthagostreek’, *Rond de poldertorens* III, nr. 4 (1961): 122–33. Antoine De Smet, ‘De geschiedenis van het Zwin’, *De Vlaamse Gids*, nr. mei (1939): 337–50. Jos De Smet, ‘Hoeke tegen de inlijving bij Oostkerke’, *Rond de poldertorens* III, nr. 3 (1961): 113–15. Jos De Smet, ‘Sint-Anna-ten-Vrije, een verdwenen parochie uit onze streek’, *Rond de poldertorens* V, nr. 1 (1963): 1–10. K Aernoudts, ‘Hoeke. Een vrije stad aan het Zwin’, *Rond de poldertorens* XLIII, nr. 2 (2001): 46–51., Germain Bonte, ‘Duitse handelsbetrekkingen met Zwin B. Hoeke rond 1300’, *Rond de poldertorens* XXIX, nr. 1 (1987): 1–9., Maurice Coornaert, ‘De ommeloper, het middeleeuwse kadasterboek’, *Rond de poldertorens* XIII, nr. 1 (1966): 15–26., Jan Tilleman, ‘1908-2008: Honderd jaar familie Tilleman op “Ten Houcke Boven”. Deel I’, *Rond de poldertorens* LIII, nr. 1 (maart 2011): 3–31.
 - 5 Jan Trachet, ‘Inland outports: an interdisciplinary study of medieval harbour sites in the Zwin region’ (onuitgegeven doctoraatsproefschrift, Gent, Universiteit Gent, 2016).
 - 6 Kristiaan Dillen, ‘A Paradox of Maritime Access. Origins and Consequences of Subaltern Relations in a Medieval Portuary System in Flanders: The Case of Hoeke’, *International Journal of Maritime History* 30, nr. 3 (2018): 405–21. Kristiaan Dillen, ‘Hoeke in de zestiende eeuw: een club van welgestelde mannen’, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge* 155, nr. 2 (2018): 291–329. Kristiaan Dillen, ‘Over huwelijk en poorterschap in Hoeke, een ville manquée (15de en 16de eeuw)’, *Biekorf* 120, nr. 2 (2020).
 - 7 Kristiaan Dillen, ‘De legger van de renten en land van de kerk van Hoeke (1569). Ingeleide en becommentarieerde transcriptie van een grondboek’, 2020, DOI: 10.13140/RG.2.2.36100.55682 (<http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.36100.55682>).
 - 8 A.M.J. de Kraker, ‘De Vlaamse en Zeeuwse ommelopers in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw’, in *Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in Middeleeuwen en Ancien Régime*, onder redactie van G.A.M. van Synghel (Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2001), 229.

en uitvoerig beschreven.⁹ Eigenaar van de legger die hier besproken wordt, was de kerk van Hoeke, de opdrachtgevers voor het aanmaken van dit register waren de kerkmeesters, die hiermee een nieuw overzicht in handen kregen van de onroerende goederen van de kerk waaruit inkomsten werden gegenereerd. De persoon op wiens naam het perceel was gezet, was de kerk namelijk erfelijke cijns of landpacht verschuldigd.

Het voorbereiden en opstellen van het document zelf werd uitgevoerd door de op dat moment alomtegenwoordige Gillis van Zwevezele,¹⁰ een van de gezworen landmeters van het Brugse Vrije, die zijn eed voor het schepencollege van de kasselrij had afgelegd en verplicht was zijn meetmateriaal eenmaal per jaar te laten iken door een ijkmeester.¹¹ Van Zwevezele bezat hierdoor niet enkel de vereiste kennis en expertise van het meten van percelen maar hij leverde ook de noodzakelijke autoriteit voor het doel van deze meetwerkzaamheden: het bepalen van de grootte en het innen van de cijnsen en pachtgelden.

Het bijzondere aan een legger is dat het document een verzameling individuele stukken grond beschrijft die kilometers ver uit elkaar konden liggen en dus vaak niet aan elkaar grensden. Hiermee wijkt het af van een ander type van grondboek, de ommeloper,¹² waarin net een aaneensluitende reeks van grondpercelen wordt geïnventariseerd. Om misverstanden te vermijden was de opsteller van de legger verplicht de percelen precies te identificeren en de ligging ervan ondubbelzinnig te beschrijven. De landmeters gebruikten hiervoor verschillende, elkaar aanvullende technieken. In de eerste plaats werd voor elk stuk grond aangegeven in welk territorium het lag, op administratief vlak (stad of ambacht), op kerkelijk (parochie) en waterhuishoudkundig vlak (polder of waterschap). Vervolgens werden de aangrenzende percelen beschreven en hun bezitter of gebruiker vermeld. Tenslotte werd er melding gemaakt van opvallende landschappelijke kenmerken, van constructies die er te zien waren of dat ooit waren geweest en van de inmiddels overleden maar nog in het collectieve geheugen vertoevende personen die het perceel ooit hadden bewoond of bewerkt. Het is deze noodzaak van uitvoerig beschrijven die van de legger een waardevol document heeft gemaakt en een dankbare bron die door de historicus en archeoloog kan worden aangewend voor onderzoek naar vele onderzoeksthema's, zoals grondbezitsverhoudingen en bedrijfsvoering, sociale geleding en familiegeschiedenis, volksdevotie, landschapsreconstructie, geomorfologie, toponymie en nog veel meer.¹³

Een andere eigenschap die dit grondboek een voor onderzoekers interessante bron maakt, is de chronologische gelaagdheid van de informatie die er in zit

9 Pieter Beyls, *Een werck seer schoon ghemeten: studie van de archiefvorming en de terminologie van de landboekhouding in het graafschap Vlaanderen (16de - 18de eeuw). Casus kasselrij Oudenaarde en Land van Aalst* (Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2012), 173.

10 Van Zwevezele is tussen 1560 en 1574 een veelgevraagd landmeter in het noordoosten van Vlaanderen. Tim Soens, *De spade in de dijk? Waterbeheer en rurale samenleving in de Vlaamse kustvlakte 1280-1580* (Gent: Academia Press, 2009), 55. Zie ook Coornaert, 'De ommeloper', 22.

11 Beyls, *Een werck seer schoon ghemeten*, 61.

12 Naast de al eerder geciteerde werken van Soens, de Kraker en Beyls, zie ook: Coornaert, 'De ommeloper'.

13 Zie ook: de Kraker, 'De Vlaamse en Zeeuwse ommelopers', 205–8.

vervat. Het document was een werkinstrument, in de eerste plaats gebruikt door de ontvanger van de kerk die de cijzen en pachtgelden moest innen. In tegenstelling tot stadsrekeningen, taksrollen en andere eenmalige administratieve verslaggevingen, bleven leggers gedurende tientallen jaren in gebruik en werden ze aangepast aan de wijzigende realiteit. Namen werden vervangen door deze van nieuwe pachters of cijnsverkopers, afmetingen van percelen werden aangepast, beschrijvingen gecorrigeerd en percelen geschrapt. Zowel de oorspronkelijke redactie van de legger als het later gebruik introduceerden in deze tekst dus een chronologie: de opsteller bediende zich vaak van gegevens van meerdere generaties terug om de percelen te kunnen preciseren, latere kerkmeesters en ontvangers voegden er meer recente generaties aan toe. Zo maakt de legger referentie naar Pieter Weylaert, een burgemeester die stierf in 1472, en zijn er daarnaast aantekeningen te vinden uit het jaar 1742. De legger is dus niet enkel een momentopname van het midden van de zestiende eeuw, hij licht ons in over de historische werkelijkheid beginnend in de middeleeuwen tot halverwege de achttiende eeuw, waardoor het document een tijdsvenster behandelt van bijna driehonderd jaar.

De kerkregisters worden door historici wat onderschat, omdat ze vanwege hun niet-serieel karakter minder dan bijvoorbeeld de ommelopers geschikt zijn voor de retrogressieve onderzoeksmethode. Voor het historisch onderzoek naar kleine gemeenschappen zoals Hoeke zijn ze echter belangrijk omdat deze gemeenschappen vaak niet over veel bronnen beschikken. Voor de geschiedenis van Hoeke is deze specifieke legger dus een bron van betekenis. In de eerste plaats verschaft de legger ons kennis over de middeleeuwse en vroegmoderne werkelijkheid van Hoeke die in geen enkele andere bron te vinden is, een gevolg van de noodzaak de percelen breedvoerig te beschrijven. Prominente voorbeelden hiervan zijn de exacte locatie van het voormalig gasthuis en van de havensteiger. Het jaar waarin dit document werd afgewerkt, was bovendien voor de parochie Hoeke een kantelpunt en waarschijnlijk ook het hoogtepunt: in dit eerste jaar van Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) werd de godsdienstige onrust die het bestaan in het gehele gebied voor decennia zou verstoren reeds zichtbaar. Het is niet onwaarschijnlijk dat net die toenemende spanningen hebben aanleiding gegeven tot het opstellen van een nieuw register.

De legger laat zich uitstekend aanvullen met kennis uit schriftelijke bronnen die in de zestiende eeuw overvloediger beschikbaar zijn. Dit grondboek was een administratief instrument dat het werk van de beheerders van de parochie van Hoeke efficiënter moest maken. Deze instelling had sterke relaties met andere instellingen in het gebied waar Hoeke deel van uitmaakte, met name het schependom en de watering 's Heer Baselishoek. Naast die legger hield de gemeenschap van Hoeke nog andere vormen van verschriftelijking bij die relatief goed bewaard zijn gebleven. Hoewel het hier om andere instellingen gaat, met andere procedures en gebruiken, werden ze meestal beheerd en vertegenwoordigd door dezelfde mensen. Om de legger beter te begrijpen, kan daarom gebruik worden gemaakt van informatie die in deze contemporaine bronnen staat vermeld. Het betreft dan niet enkel kennis over de historische werkelijkheid zelf, maar ook over de wijze waarop het op schrift werd gesteld.

Rekeningen van het schependom Hoeke

Van de stadsrekeningen is er een ruime reeks beschikbaar die start in 1394 en eindigt in 1580. Ze werpt een licht op de stedelijke vormen van verschriftelijking. De rekeningen verschaffen uiteraard ook veel sociaaleconomische informatie over het leven in de stad, haar bewoners in het algemeen en over de renteverkopers en pachters die ook opduiken in de legger in het bijzonder.

Burgemeesters en schepenen van Hoeke werden zoals de andere Vlaamse schepenbanken aan het eind van de veertiende eeuw verplicht alle beslissingen over de stadskas te verantwoorden in een document en dit voor te leggen aan de auditeurs van de vorst.¹⁴ Voor de schepenbank van Hoeke betekende dit jaarlijks de redactie van *‘twee pampier boux ende van andren pampieren daer sbuerchmeesters rekeninghe in ghescreven staed’*.¹⁵ 's Burgemeesters rekening gunt ons een blik op de organisatie die Hoeke — in 1394 een stad van ongeveer 500 inwoners¹⁶ — had ingesteld om haar stedelijke boekhouding naar behoren te kunnen uitvoeren. De *‘andren pampieren’* die geregeld in de rekeningen worden vermeld, zijn een indicatie dat er ook in deze relatief kleine stad¹⁷ een ondergeschikte administratie bestond die het besturen van de stad én het opstellen van de stadsrekening mogelijk moest maken. Misschien was de stadsadministratie initieel een verlengstuk op de handelsadministratie die de stad vanwege zijn havenactiviteiten was gaan opzetten. Een late blijk hiervan is het *‘stapelgoedboek’*, dat ogenschijnlijk een handboek was waarin mogelijke manieren voor opslag van stapelgoed stonden beschreven.¹⁸ Dit liet de stad in 1410 door de klerk van Damme maken. Stedelijke boekhouding van voor 1394 is er van Hoeke niet bewaard gebleven.

In de rekeningen zelf zijn af en toe sporen van een systematische aanpak achtergelaten in de vorm van kleine kladblaadjes waarop de totalen van de verschillende rubrieken werden opgeteld, maar dit kunnen ook hulpmiddelen zijn geweest van het Rekenhof tijdens het uitvoeren van de audit.¹⁹ Andere vormen van secundaire boekhouding zijn pointingrollen²⁰ en militaire rekeningen²¹. Deze laatste werden veelal als annex toegevoegd aan de stadsrekeningen en opgesteld volgens hetzelfde principe, met een onderscheid tussen inkomsten en uitgaven die de militaire operaties hadden teweeggebracht. De stad hield daarnaast allerhande registers²² bij en was in bezit van een *‘kuerbouc’* op

Erik Aerts, *Geschiedenis en archief van de Rekenkamers. Overzicht van de archieven en verzamelingen van het Algemeen rijksarchief* (Brussel: Algemeen rijksarchief, 1996).

15 ARA, RK, 35690, f. 7v.

16 De rekeningen vermelden in die periode meer dan 100 gezinnen.

17 Hoeke was in de zestiende eeuw de op drie na kleinste stad van Vlaanderen. Peter Stabel, *Dwarfs among giants: the Flemish urban network in the Late Middle Ages* (Leuven: Garant, 1997), 260–61.

18 ARA, RK, 35679, f. 9r

19 Bijvoorbeeld rekeningen 35703 en 35705.

20 ARA, RK, 35735, f. 8r.

21 Zie de aparte boekhouding over “wapeningen en saudeniers” in rekening ARA, RK, 35735. Zie ook Klaas Maddens, ‘Het verschil tussen de “pointinghe” en de “zettinghe”, voornamelijk in het Brugse Vrije tijdens de periode 1515-1550’, *Standen en Landen* XLIV (1968): 44.

22 ARA, RK, 35754, f. 10v.

perkament dat werd gekopieerd wanneer het versleten was. Op hetzelfde moment liet de stad een nieuw wezenboek²³ maken en een boek om 'wetten ter vierscarre' te noteren.²⁴

Voor het beheer van al zijn documenten rekende de stad vooral op de klerk, en dat gaf af en toe problemen. Toen de stad in 1531 met die klerk in onmin raakte, gingen de leden van de schepensbank over op het aanmaken van een inventaris van de documenten die er in het 'contoor' in het stadshuis werden bewaard. In de lijst staan registers, wezenboeken, *'diverssche privelegien van voorseyde stede'* en *'meer ander brieve ende boucken die hemlieden van noodt waren'*.²⁵ Wat later schaften ze zich een 'tresoor' aan *'dat up de stede kamer staet omme daer in te sluuten dyversche boucken ende rekeninghen de voorseyde stede toebehoorende'*.²⁶ Maar ondanks deze 'tresoor' bleven de klerken de gewoonte hebben de cruciale stedelijke documenten thuis te bewaren. Wanneer de stadsgriffier in 1556 stierf, repte de burgemeester zich naar het huis van de gestorvene om de *'bryeven ende bewijsregisters als hij als greffier onder hem hadde ghenomen'* in veiligheid te brengen.²⁷

Kerkrekeningen

Ook de in- en uitgaven van de kerkelijke gemeenschap werden via rekeningen verantwoord. Net als deze van het schependom werden ze in twee exemplaren opgesteld. De vroegste gegevens over het beheer van geld van de kerk dateren van 1572, het beginjaar van een reeks van acht rekeningen. Na 1579 gaapt een gat van elf jaar. Dan volgt de rekening van 1591 waarna het door de gevolgen van de Tachtigjarige Oorlog, weer stil blijft tot 1617. Opstellers van de rekening waren de kerkmeesters, die ze samen met de pastoor, de burgemeesters van Hoeke, de baljuw, de schepenen *'ende meer prochianen der stede van Houcke met protestatie naer costume'*²⁸ ondertekenden. Die pastoor was in 1572 nog steeds Inghel van Egmont, die in 1569 mee de opdracht had gegeven tot het aanmaken van het kerkelijk grondboek dat in dit artikel centraal staat. Dat de ondertekening *'naer costume'* gebeurde, is een indicatie dat het opstellen en ondertekenen van kerkrekeningen al veel langer aan de gang was, maar dat dit archief niet bewaard gebleven is. De grote groep aan ondertekenaars en de *'meer prochianen'* lijken van het afsluiten van het kerkelijk budget ook een groepsverantwoordelijkheid te maken, in tegenstelling tot deze van de stad, waar het de verantwoordelijkheid was van een van de burgemeesters. Daarmee sluiten de kerkrekeningen nauw aan bij de legger waar *'de ghemeene prochiaene daer toe gheroupen'* eveneens als getuigen optraden.

23 De burgemeesters werden automatisch de voogden van de (half)wezen in de stad waarin het beheer van het nagelaten kapitaal werd aan toevertrouwd.

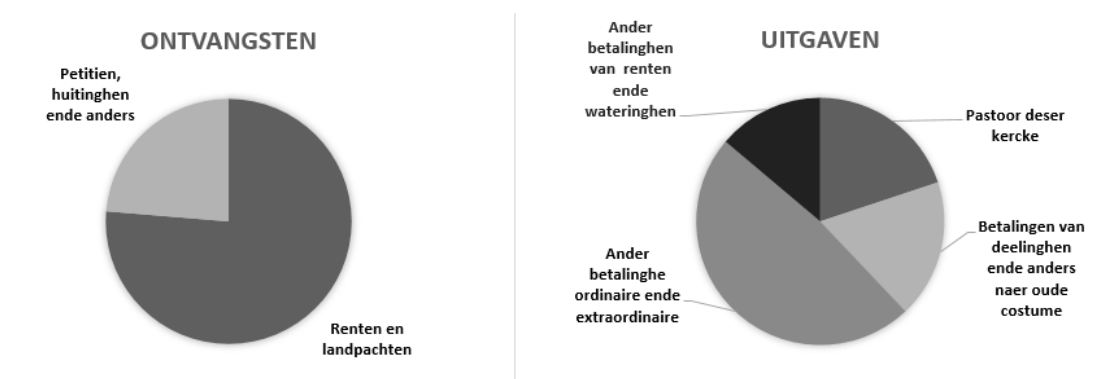
24 ARA, RK, 35768, f. 9v.

25 ARA, RK, 35777, f. 10r.

26 ARA, RK, 35778, f. 7r.

27 ARA, RK, 35802, f. 9v.

28 RAB, BVR, 12234, 1573, f. 14v.

Figuur 1: Verdeling van de ontvangsten en uitgaven van de kerkfabriek van Hoeke in 1573. Bron: RAB, BVR, 12234, 1573.

De inhoud van de kas van de kerkfabriek was vergelijkbaar met deze van de stad. In 1573 werd er 566 pond ontvangen (tegen 718 door de stad), 493 pond werd er uitgegeven (tegenover 561 door de stad). Driekwart van het totaal van de ontvangsten van de kerk kende zijn oorsprong in renten en landpachten die in de legger van 1569 gedetailleerd werden beschreven. De namen die in de legger staan vermeld kunnen ook worden teruggevonden in de lijst der ontvangsten. De overige inkomsten staan beschreven als *'anderen ontfanck van petitien, hutinghen ende anderse'* en werden gehaald uit o.a. de bijdragen bij sterfgevallen (*'over de kiste'*) en verkoop van producten van het land (zoals bomen). De uitgaven werden door de kerkmeesters in vier budgetposten onderverdeeld: de eerste (een zesde van het totaal) ging naar de onkosten van de pastoor zoals de betalingen voor het uitvoeren van de votiefmissen in het kader van de jaargetijden, de handschoenen voor Sacramentsdag enzovoorts. Een tweede rubriek *'Betalingen van deelinghen ende anders naer oude costume'* verzamelde de kosten voor de aalmoezen en giften in natura die geregeld waren door de jaargetijden van de inmiddels gestorven burgers. Dit lijken onkosten voor maatregelen die men aan de werking van de armentafel of *'dis'* zou toeschrijven, maar het is opvallend dat de termen *'dis'*, *'disch'* of *'de aermen'* in de Hoekse context — en dit in duidelijk contrast met bijvoorbeeld Oostkerke, Westkapelle en Mude — nauwelijks in al de hier besproken bronnen wordt vermeld (slechts één keer, zie het pachtstuk 29 in de legger). In de kerkrekeningen volgen dan nog twee rubrieken die eerder de materiële werking en de logistieke ondersteuning van de kerkfabriek moesten verzekeren. De helft van alle uitgaven, gerubriceerd als *'Ander betalinghe ordinaire ende extraordinaire'*, gingen naar een breed spectrum van kosten zoals de wijn en het misbrood voor de mis, het prediken van de passie op goede vrijdag, het gelag op Sacramentsdag, het wassen van lijnwaad, de aankoop van wierook, de dakdekkers van de Onze-Lieve-Vrouwekapel (die zich in de kerk bevond), het poten van een populier op het kerkhof, de herstellingen aan de hofsteden die werden verpacht, de vergoeding om een jaar lang de klok te luiden,²⁹ en de kerk te onderhouden en te poetsen. De laatste budgetpost, opnieuw ongeveer een zesde van de uitgaven en *'ander betalinghen van renten ende wateringhen'* genoemd, bundelde de kosten van het

²⁹ RAB, BVR, 12234, 1577, f. 14r.

eigen bezit, zoals het geschoth³⁰ en de rente die de kerkfabriek moest betalen. Het is ook in deze rubriek dat de eeuwigdurende erfelijke rente staat vermeld die Hoeke jaarlijks aan de kerk van Oostkerke diende te betalen. De parochie Hoeke was namelijk uit de parochie van Oostkerke ontstaan en tussen beide bestond een relatie van patronaatschap.

De ommelopers van de wateringen

Vanaf het einde van de vijftiende eeuw gaf het land- en goederenbeheer aanleiding tot het bestellen en aanmaken van grondboeken, zowel door de kerk (zie de legger), de stad als de wateringen. Van belang voor Hoeke zijn de twee ommelopers van de watering 's Heerbaselishoek van 1520³¹ en 1550³² en een in 1602 aangepaste ommeloper van de watering van Greveninge uit 1510³³. Zoals al eerder aangegeven beschrijven de ommelopers lussen van aaneensluitende percelen grond waardoor ze minder breedvoerig moeten zijn. Voordeel van deze lussen of 'beginnen' in de ommeloper is echter dat ze het precies lokaliseren van de percelen makkelijker maakt. Dit is meteen de reden waarom de legger zelf ook geregeld naar de ommelopers verwijst. De periode waarin deze werden vervaardigd stemt niet helemaal overeen met deze van de legger: er zitten enkele generaties tussen. Maar door de breedvoerigheid van de legger en de gewoonte in de benaming van personen de vorige generatie op te nemen (bv. Jacob, zoon van Pieter Beilz), is het mogelijk legger en ommelopers met elkaar te verbinden.

Het paalboek van het schependom

Het schependom Hoeke leverde in de zestiende eeuw inspanningen om onroerend goed te verwerven en dit adequaat te beheren. Daarnaast werden ook maatregelen genomen om de stadsbelastingen — de '*pointingen*'³⁴ — efficiënter te innen. Instrumenten die daartoe moesten bijdragen waren het paalboek en twee registers '*omme daerinne te stellene de copien van den brieven van ghoedinghe dese stede ende dandere registere omme daerinne te stellen alle manieren van passeerne van ghyften van lande en besettinghe ende anders*'.³⁵ Die twee registers bleven niet bewaard, maar het grondboek met de '*paellanden*' uit 1554 gelukkig wel. Het paalboek is als type bron vergelijkbaar met de ommelopers van de wateringen omdat het eveneens percelen grond systematisch in lussen beschrijft. Die beschrijving gebeurt in het eerste deel van het grondboek waarin alle percelen die deel uitmaken van het schependom worden geïnterpreteerd en verdeeld over dertien '*beginnen*'. Het paalboek vertoont enkele belangrijke verschillen met de legger en de ommelopers. Een eerste verschil is het tweede deel van het boek dat bestaat uit een nauwkeurige

30 Een taks die aan de watering diende te worden betaald voor het waterbeheer.

31 RAB, D'Hoop, 91. De inventaris van het archief vermeldt hier foutief 1420 als jaar van aanmaak.

32 RAB, WHB, 105.

33 RAB, WVG, 31.

34 Een '*pointing*' is een direct belasting op leden van de gemeenschap. In Hoeke werden vermoedelijk vermogens belast en niet haarden of gezinnen die onder hetzelfde dak woonden.

35 ARA, RK, 35797, f. 7v.

beschrijving van de 35 paalstenen die het territorium van de jurisdictie van het schependom Hoeke afbakenden. Het tweede verschil is de gebruikte beschrijfstof: er werd geen perkament gebruikt, maar papier. Dit heeft misschien iets te maken met de twee registers die niet bewaard bleven; ze lijken net de bewegingen in bezit van onroerende goed te moeten documenteren waardoor de nood aan duurzame beschrijfstof voor het paalboek misschien minder groot was.

Het is duidelijk dat het paalboek is ontstaan naar aanleiding van een geschil.³⁶ Het graven van de Verse Vaart tussen Damme en Sluis had ogenschijnlijk territoriale onenigheid doen ontstaan tussen Hoeke, Brugge en het Brugse Vrije. Het geschil met het Brugse Vrije kon de schepenbank van Hoeke via de in de zestiende eeuw gebruikelijke weg *'veraccordeeren'*.³⁷ Er werden specialisten ingezet om het vergelijk tussen beide partijen mogelijk te maken. Landmeters gingen zes dagen aan de slag om de grenslijn van het schependom op te meten en deze met de hulp van palen zichtbaar te maken.³⁸ Omdat de landmeters *'diversche stonden'* de Verse en Zoute Vaart over moest om te meten, werden een schipper en zijn schuit gehuurd. De twee burgemeesters en de griffier volgen de werkzaamheden op de voet, vaak ook letterlijk. Resultaat was het paalboek dat die van het Vrije nog in juni 1554 voor het laatst aan de werkelijkheid kwamen toetsen, waarna een officiële ondertekening volgde. Het grondboek werd — naast het definitief uitklaren van de territoriumtwisten met het Brugse Vrije — vermoedelijk gebruikt als basis voor de bepaling van de jaarlijkse stedelijke *'ommestellingen'*, de directe stadsbelasting. De ontbladers (de uitbaters van de grond) werden in de marge genoteerd. Het paalboek maakt duidelijk dat er zich binnen de palen van Hoeke nog slechts 19 woningen bevonden, 18 hofsteden en het stadhuis dat aan de stadsklerk werd verhuurd. Van vier hofsteden is het niet eens zeker dat ze nog werden bewoond (want de naam van de bewoner wordt niet gegeven). Daarnaast worden ook geregeld hofsteden vermeld die in een vervallen staat verkeren.

Geschiedenis van de legger

De legger van Gillis van Zwevezele bouwde verder op het werk van een voorganger. In de aanhef staat vermeldt *'ende was aldus vernieut achtervolghende tverclaers van den voorgaende register vernieut by Jooris Vander Sleke, gezwooren landmeter int jaer duust vijfhondert twee ende dertich'*. De stadsrekeningen tonen aan dat deze Jooris Vander Sleke al vanaf 1523 herhaaldelijk kleinere opdrachten uitvoerde voor het schepencollege van Hoeke. Vander Sleke was dus waarschijnlijk erg vertrouwd met de gemeenschap in Hoeke en met de grond die ze te beheren had. Het tweemaal vermelden van *'vernieut'* in de tekst suggereert dat ook hij voortbouwde op het werk van een voorganger. De stadsrekeningen vermelden landmeters vanaf het einde van de vijftiende eeuw,³⁹ maar het is aannemelijk te veronderstellen dat de kerkfabriek

36 Beyls, *Een werck seer schoon ghemeten*, 71.

37 ARA, RK, 35796, f. 11r.

38 *'te metene alle tlandt van der limiten scependomme ende iurisdictie van de stede van Houcke omme te wetene waermen de zelve palen stellen zoude ende hoe verre van elc andren'*. ARA, RK, 35799, f. 8v en 9r.

39 Claes Tant in 1496. Zie ARA, RK, 35746.

al in een vroeger stadium beroep deed op dit soort specialisten, de parochie had namelijk vroeger dan het schependom onroerend goed te beheren. Wanneer er in de legger wordt verwezen naar het voorgaande register met vermelding van artikelnummer, wordt ongetwijfeld het niet bewaard gebleven document van Jooris Vander Sleke bedoeld. De occasionele verwijzingen naar '*den ommeloper*' gaan naar het grondboek van de watering waarin het beschreven perceel ligt. Het valt hierbij op dat voor stukken gelegen in 's Heer Baselishoek de aanduiding '*nieuwen ommeloper*' wordt gebruikt, ongetwijfeld het grondboek uit 1550 dat we in vorige paragraaf hebben voorgesteld. Daarnaast refereert de tekst ook geregeld naar andere vormen van verschriftelijking waarvan slechts weinig bewaard is gebleven. Voorbeelden hiervan zijn de oorkonden — de '*chaerters*' — waarmee de jaargetijden werden geregeld. De informatie in de legger is door de kerkmeesters van Hoeke gebruikt om andere vormen van administratie te faciliteren. Zo kan er in het Bisschoppelijk Archief te Brugge een lijst worden gevonden van alle percelen die de jaargetijden financierden. Hiervoor werden de beschrijvingen van die percelen letterlijk gekopieerd. Daar dit document zich in de archieven van de bisschop te Brugge bevindt, werd het ogenschijnlijk als een vorm van rapport naar hem toegestuurd.⁴⁰ De legger van 1569 heeft vermoedelijk ook als voorbeeld gediend voor zijn opvolger uit 1781, gemaakt door landmeter Donche. Die legger vermeldt expliciet '*gemaakt naer voorgaende betèrdinghe*'⁴¹, al wordt niet gemeld wie die voorganger dan wel was.⁴² Het document vertoont dezelfde systematische manier van beschrijven per pagina en perceelbeschrijving, maar de scheiding tussen cijzen en pachten in twee delen is verdwenen. Een ander opvallend verschil is dat het werk van Donche tientallen kaartjes bevat die de percelen nog nauwkeuriger beschrijven (zie figuur 2).

Mogen we veronderstellen dat de legger van Gillis van Zwevezele het meer dan 200 jaar heeft volgehouden en uiteindelijk door deze van Donche werd vervangen? De latere interpolaties en toevoegingen lijken dit in ieder geval te bevestigen. Ze werden tussen 1629 en 1742 ook geregeld gedateerd.⁴³ Vermoedelijk gebeurde de laatste update van de legger in 1742 en werd nadien beslist een nieuw grondboek te bestellen. Het gevolg is uiteraard dat gedurende 200 jaar verschillende lagen informatie zich opstapelden. Voor wat de namen betreft (de zetting van cijns of de pachter) werd in sommige gevallen tot vijf lagen toegevoegd. Hierbij valt op dat vooral het deel der cijzen geregeld werd aangepast, veel meer dan het deel der pachters. Daarnaast bevinden zich op de vellen perkament nog andere vormen van later toegevoegde tekst: bedragen en getallen werden in de linker marge toegevoegd, percelen werden anders (en in Arabische cijfers) genummerd, beschrijvingen krijgen een verwijzing naar een voor de rest onduidelijke folie of een ommeloper uit 1575.

40 BAB, F158, Fondatiën.

41 Het laatste woord dient te worden begrepen als 'betèrding': het betreden van de percelen door de landmeter. Coornaert, 'De ommeloper', 16.

42 RAB, AKH, 2.

43 Volgende dateringen kunnen er tussen de regels vastgesteld worden: 1629, 1633, 1636, 1649, 1651, 1652, 1654, 1655, 1662, 1664, 1676, 1677, 1681, 1701, 1740, 1742.

[illegible]

45 BAB, F158, Extractam ex Registro.

met lijnwaad bedekte kelk en beelden van Sint-Bruno en de Heilige Theresa. Dit goed werd door een kanunnik van de Brugse Onze-Lieve-Vrouwekerk, die optrad als kapelaan van de Sint-Jacobskapel, aan de kerk van Hoeke geschonken in ruil voor een jaarlijks te lezen mis voor het zielenheil van de kapelaan. De laatste toevoeging is het eschatocol⁴⁶ van de interpolaties die in 1662 tussen de verschillende perceel-beschrijvingen werden uitgevoerd. De gezworen landmeter — Anthoine Messiaens — beperkte zich in dit geval tot de cijnspercelen, meteen ook de reden waarom deze tekst achter het cijnsdeel, in het midden van de legger werd toegevoegd en niet zoals de eerste twee, achteraan de legger.

Met de aanmaak van de legger van Donche in 1781 lijkt deze uit 1569 zijn onmiddellijk nut te hebben verloren. Hij werd van dan af vermoedelijk nog louter als archiefstuk in de pastoorswoning bewaard. Aan de recto-zijde van het eerste blad van de legger zelf kan een klein, met plakband vastgehecht, stuk gelijnd papier worden aangetroffen waarop Mauritius Tollet, pastoor van Hoeke in 1955 een korte beschrijving van de legger noteerde. De legger bevindt zich momenteel in het fonds *Kerkfabriek van Hoeke* in het Rijksarchief van Brugge. Het is ook het oudste document van dit fonds en maakte deel uit van de eerste zending die door de kerk van Hoeke op 2 juli 1968 bij het Rijksarchief werd geponeerd.⁴⁷

Het spreekt vanzelf dat de tekst uit de legger al door verschillende historici en onderzoekers werd geraadpleegd. Een van hen is Karel De Flou die voor zijn achttiendelig werk over de toponymie van Vlaanderen en omstreken ook de hier behandelde legger heeft aangesproken. Het document staat als '*Houcke K., 1569*' in zijn bronoverzicht vermeld. Bij deze bron wordt volgende specificering meegegeven: "In het bezit van E.H. Opdedrinck, gewezen pastor te Damme".⁴⁸ Het is geen verrassing vast te stellen dat Juliaan Opdedrinck deze legger in zijn bezit had, ook al is hij nooit pastoor van Hoeke geweest. Nadat hij zich in 1910 als pastoor had teruggetrokken in Knokke werd hij erg actief in geschiedenisminnende kringen van de streek.⁴⁹ Vermoedelijk had hij het document na 1910 in bruikleen van de Hoekse pastoor Frans Leo van Meenen terwijl hij werkte aan zijn in 1914 uitgegeven '*Geschiedkundige snipperingen uit Houcke's verleden en heden*'. Het is immers een hulde aan het vijftigjarig priesterschap van die man, op dat moment ook vijfentwintig jaar pastoor in de parochie Hoeke. Juliaan Opdedrinck heeft de legger voor die '*Geschiedkundige snipperingen*' bestudeerd en citeert er ook geregeld uit. Hij stelt de belangrijkste Hoekse toponiemen aan de lezer voor en situeert correct het voormalig gasthuis ten zuidoosten van de kerk, '*ievers nabij den oever van het oude Zwijn*'.⁵⁰ Hij maakte eveneens gebruik van een beperkt aantal stadsrekeningen en de

46 De protocollaire slotformule van een document.

47 Hierbij bleek bemiddeling van dr. C. Wyffels noodzakelijk. J. Mertens en L. Danhieux, *Kerkfabrieken Hoeke 1ste + 2de zending*, Toegangen in beperkte oplage 27 (Brussel: Rijksarchief, 1992), 1.

48 Karel De Flou, *Woordenboek der toponymie van westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*, onder redactie van Jos De Smet, vol. 18 (Brugge: Van Poelvoorde, 1938), col. 1149.

49 M De Brie, *Opdedrinck: Westvlaams priester-historicus 1851-1921: leven en werk* (Poperinge: Davidsfonds, 1979), 32.

50 Juliaan Opdedrinck, *Geschiedkundige snipperingen uit Houcke 's verleden en heden* (Brugge: Van Cappel-Missiaen, s.d.), 10.

kerkrekeningen en is daarmee de eerste historicus van Hoeke die verschillende bronnen heeft gecombineerd. Dat Karel De Flou de legger op zijn beurt in bruikleen had van Opdedrinck betekent dat ze contact met elkaar hadden, en het suggereert dat ze voor deze legger hebben samengewerkt.⁵¹ De latere geschiedschrijvers van Hoeke refereren haast allen en soms uitsluitend naar het werk van deze twee, hun tijdelijke samenwerking was voor de historiografie van Hoeke dus niet onbelangrijk.⁵²

Onuitgegeven schriftelijke bronnen

Bisschoppelijk Archief Brugge (BAB)

F.158

Rijksarchief Brugge (RAB)

Archief van de kerkfabriek van Hoeke (AKH)

1: Legger van de renten en landen van de kerk, 1569 (zie:
<http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.36100.55682>)

2: Legger van de landen van de kerk, opgemaakt door Donche, 1781.

Brugse Vrije Registers (BVR)

12234: Band met rekeningen van de kerk Hoeke

15786: Band met landboeken "paellanden", 1550-1678

Verzameling D'Hoop (D'Hoop)

91: Register 'Ommeloper vande wateringhe van
sHeerbaselishouck', 1520

Watering van Greveninge (WvG)

31: Register van onroerende bezittingen, 1510

Watering 's Heer Baselishoek (WHB)

105: Registers van onroerende goederen 'omlopers' van 's Heer
Baselishoek, 1550

Algemeen Rijksarchief Brussel (ARA)

Rekenkamers. Delen en Banden (Registers)(RK)

35671 t.e.m. 35826: Stadsrekeningen Hoeke

51 Het boekdeel waarin de meeste toponiemen met betrekking tot Hoeke verschenen —het zesde — werd uitgegeven in 1926.

52 Zie Hervé Hasquin, red., *Gemeenten van België: geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek. 1. Vlaanderen*, vol. 1 (Brussel: La Renaissance du livre, 1980), 398., Gonda Callaert en Elise Hooft, *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen: inventaris van het bouwkundig erfgoed. Provincie West-Vlaanderen, Gemeente Damme*, vol. Dl. 1 Stad Damme, deelgemeenten Hoeke, Lapscheure en Moerkerke (Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Departement Leefmilieu en Infrastructuur, 2006), 161., maar ook Chastelain, *Bloei en verval van de Zwinstreek*, 21–2., Lucien Dendooven, *Dorpen in de Brugse vlakte* (Lissewege: Ter Doest, 1956), 16. en Lucien Dendooven, *Dit is West-Vlaanderen: steden, gemeenten, bevolking* (Sint-Andries: Flandria, 1959), 540–42.